

НАВЕРНЕННЯ ДО ТЕКСТОЛОГІЇ

Олексій Неживий. Григор Тютюнник: текстологічна та джерелознавча проблематика життя і творчості: Монографія. – Луганськ: ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 271 с.

Творчість одного з найсамобутніших українських письменників ХХ ст. Григора Тютюнника кілька десятиріч активно вивчали наші літературознавці. Праці Л. Мороз, Р. Мовчан, М. Жулинського, В. Дончика й багатьох інших сучасних дослідників, здавалося б, дали всебічну й доволі вичерпну характеристику цього таланту. Проте знайшовся науковець, котрий цілком умотивовано відчув потребу вийти за межі традиційного історико-літературного дискурсу при вивченні творчості Гр. Тютюнника: надійшла черга джерелознавчого й текстологічного аналізу. Можна зауважити, що такий розгляд годилося б робити насамперед, коли готувалися до видання й перевидання твори письменника, його щоденники, записники, листування. Мабуть, якоюсь мірою публікатори перелічених текстів стикалися з текстологічними проблемами й так чи так розв'язували їх, але це найчастіше робилося непослідовно, без належної теоретичної підготовки й без вивчення всієї сукупності наявних джерел. А неухважність до джерел, невміння чи небажання працювати з ними – на жаль, типове для нашої едиційної практики явище, й оскільки типове, то й неосудне...

Олексій Неживий також чимало приклався до вивчення, а особливо до публікації текстів Гр. Тютюнника [див.: 1; 2], однак лише він звернув увагу на різнобіч у виданих уже творах, на різночитання в автографах і першодруках, на виразні сліди авторських творчих пошуків і не менш виразні докази цензурного ламання тексту, на перегуки художніх творів з епістолярієм, щоденниками та ін. Щоби професійно розібратися в цьому багатющому і значною мірою досі невідомому матеріалі, дослідникові треба було опанувати новий для нього фах – літературне джерелознавство й текстологію, й О. Неживий ступив на цей шлях.

Задекларованою науковою метою автора було, по-перше, “виявлення, вивчення і систематизація рукописних джерел творчої спадщини й життєпису Григора Тютюнника, їх едиційно-текстологічний аналіз” (10); по-друге – “дослідити історико-літературні джерела, які стануть основоположними для написання наукової біографії митця” (11). За майже десять років О. Неживий здійснив справді велику й пошукову, і видавничу роботу: підготовлено до друку книжку листів Гр. Тютюнника “Щоб було слово і світло” (2004), видано щоденники й записники письменника – “Григор

Тютюнник: “образ України здавна й по сьогодні” (2005), здійснено цілу низку дрібніших публікацій, котрі в сукупності готували ґрунт для рецензованої праці. У процесі архівних розшуків тривало призбирування фактів, зіставлення текстів, відточування дослідницького інструментарію, здобувався видавничий, упорядницький, коментаторський досвід.

Монографія луганського науковця демонструє три напрямки, три аспекти дослідження творчої постаті Гр. Тютюнника. Перший – спроба написати наукову біографію письменника за допомогою поєднання реального фактажу з автобіографічними моментами його творів (розділ “Еволюція документального й художнього автопортрета”). Такий підхід має і свої переваги, і свої ризики, адже відомо, що не можна беззастережно ототожнювати ліричного героя з автором. О. Неживий намагається враховувати ту малопомітну й часто ефемерну межу поміж правдою письменницької біографії й художнім домислом у його літературних творах. Також дослідник зазначає, що “треба чітко розмежовувати реальну, тобто документальну основу наукового життєпису Гр. Тютюнника й художню біографію, адже їх нерідко плутають, видаючи вигадане за дійсні

біографічні факти” (34). Поміж цими двома полюсами – документами й художнім текстом – існує ще широке поле мемуарної літератури, спогадів про Григора Тютюнника. До них, як з’ясує О. Неживий, потрібно ставитися з певними застереженнями, тому що вони мають “різноманітний рівень достовірності, життєвої і художньої правди, нюанси особистісного ставлення авторів” (34). До прикладу, на с. 34–40 дослідник наводить цілу низку помилок і неточностей зі спогадів про Гр. Тютюнника, деякі з них справді суттєві.

Особливе місце в житті письменника посідало спілкування зі старшим братом Григорієм. Спочатку певна психологічна напруженість у взаєминах, згодом – щира приязнь і взаєморозуміння, творчі дискусії, слухні поради. Дослідник цілком умотивовано приділяє багато уваги цьому аспекту біографії Гр. Тютюнника, адже вплив старшого брата був одним із визначальних у творчій еволюції Григора. Після передчасної смерті Григорія естафету родинного спілкування продовжила його вдова – Олена Федотівна Черненко. Ця незвичайна жінка, котру пам’ятають іще багато сучасників, шляхетна, вродлива, духовно багата, з материнською добротою ставилася до чоловікового брата, і він дуже цінував її мудре слово, прихильність.

Кожний документальний факт, кожний поворот долі Григора Тютюнника О. Неживий намагається супроводити цитатами з літературного доробку, щоденників чи листів письменника. Вони пронизують усю працю, навіть назви розділів та підрозділів книжки – майже всуціль із цитат. Нерідко справді ліричні вкраплення художнього письма Гр. Тютюнника настільки красномовні, виразні, що, як провідний мотив, слугують одночасно й камертоном, і своєрідним тлом для дослідницької думки. Проте надто рясне цитування не завжди виконує функцію аргументу, а часом, навпаки, шкодить стрункості наукового викладу, захаращує текст, тому бувають моменти, коли читачеві доводиться шукати рятівні лапки, щоби зрозуміти, чи цитується твір Гр. Тютюнника, чи вже висловлюється сам науковець.

Наступний розділ книжки – “Історико-літературні джерела. Критика” – подає скрупульозно зібраний матеріал, який дає змогу реконструювати процес входження письменника в літературний простір, сприймання його сучасниками, характеризує культурологічне середовище в Україні 1960–1970-х років. У дослідницькому арсеналі – ціла низка документів, зокрема протоколи письменницьких з’їздів та нарад, тогочасні газетні публікації, накази видавництва “Веселка”, де якийсь час працював Гр. Тютюнник. Усе це справді дає змогу відстежити певний період життєвого і творчого шляху письменника, і не лише його фактографічну сторону, а й емоційну, психологічну. Аж ніяк не всі позитивні рецензії на твори Гр. Тютюнника були свого часу опубліковані, деякі на багато років залягли в шухлядах, а тепер виявлені дослідником в архівах. Так, наприклад, сталося зі схвальною рецензією Є. Гуцала, яка побачила світ через багато років після написання. О. Неживий намагається зрозуміти й пояснити читачеві тогочасні обставини, причини й мотиви деяких, можливо, дивних для молодого сучасника подій, які вже стали історією, – коли ідеологічний складник відіграв вирішальну роль в оцінці літературного явища. Цікаві й насичені підрозділи про взаємини Григора Тютюнника з Г. Авраховим, О. Гончаром, Ф. Роговим та іншими сучасниками.

Монографія засвідчує виняткову поінформованість автора: здається, О. Неживий знає про Гр. Тютюнника все. Дослідник повністю зжився з матеріалом, тому для нього нескладно уточнити дату, відкоригувати психологічні акценти чи окреслити розвиток літературного сюжету від авторського задуму до остаточного тексту – звісна річ, на підставі документів. Особливість і безсумнівний “плюс” рецензованої книжки – авторська увага до джерел: творчих, бібліографічних, епістолярних, мемуарних, рукописних і друкованих. Аналізуючи й зіставляючи їх, О. Неживий доходить цікавих висновків, а на цій підставі формулює низку рекомендацій для наступних видавців і дослідників

текстів Гр. Тютюнника. Водночас автор порушує низку текстологічних питань творчої спадщини письменника, доповнює джерелознавчу базу його життєпису. Як бачимо, матеріал продиктував потребу розширити рамки історико-літературного дослідження. Так з'явився четвертий розділ "Творча спадщина: текстологічно-едиційні проблеми", у котрому не лише порушено низку названих питань, а й виявлено деякі дослідницькі проблеми. Про цю частину роботи скажемо докладніше, тому що саме вона претендує на особливу оригінальність, хоча, як побачимо, без достатніх підстав.

З одного боку, О. Неживий дещо звузив заявленою в назві книжки темою реальні обриси своєї праці, звівши їх до "текстологічної і джерелознавчої проблематики", хоча насправді традиційний історико-літературний аналіз присутній у роботі як один із методів дослідження, як невід'ємна ознака авторського професіоналізму. А з другого – надто дрібно трактує власне текстологію, коли вважає її найсуттєвішими виявами порівняння кількох джерел тексту й установаження різничитань між ними. Саме таким матеріалом – виразним й інформативним, але досить поверхово проаналізованим, наповнено підрозділ із дещо загадковою чи кумедною, як для фахівця, назвою "Художні твори. Текстологія". Кумедною тому, що текстологія – це не просто й не лише виявлення різничитань, варіантів тексту, а ціла галузь літературознавства. На жаль, таке спрощене розуміння текстології дуже поширене серед філологів. Насправді зародки текстологічних сюжетів розсіпані по цілій книжці О. Неживого, але далеко не скрізь сам автор їх помітив і належно розвинув.

В аналізованому підрозділі вдало вмонтовано епізод реального джерелознавчого коментарю – обґрунтування необхідності зберігати в публікаціях оповідання "Син приїхав" авторську присвяту Іванові Чендею. Також влучним вважаємо спостереження над текстом оповідання "М'який", де, зокрема, наступні публікатори повинні друкувати не "ровенського пива", а

"ровеньківського", як аргументовано доводить О. Неживий.

У цьому ж підрозділі автор досліджує кілька текстів Гр. Тютюнника, порівнюючи їхні першодруки, інші прижиттєві видання, автографи й авторизовані машинописи, які вдалося виявити в архівах, переклади російською мовою – і такі паралельні прочитання справді дають цікаві картини авторського творчого процесу, редакторського та цензурного втручання. Кожний такий сюжет дослідник завершує висновком-порадою для наступних видавців спадщини Гр. Тютюнника – у цьому безсумнівна практична доцільність роботи. На жаль, не всі такі висновки вичерпно аргументовані, але ж читача текстологічної роботи цікавить якраз дослідницька "кухня", сам процес пошуку істини.

Часом О. Неживий надто стисло характеризує наведені приклади, не помічаючи, що за кадром залишаються деякі, мабуть, відомі йому, але не озвучені міркування й висновки – так сталося з матеріалом підрозділу "Нові видання. Едиційна практика", де зовсім пунктирно сказано про те, як же слід подавати в науковому виданні оповідання "Сміхота" й повість "Климко".

Ще один підрозділ четвертого розділу – "Текстологічно-едиційна характеристика виявлених текстів". Ця назва науково некоректна, адже едиція – це частина текстології, котра стосується видавничих питань, тому вислів "текстологічно-едиційна" має вигляд невмотивованого нагромодження мудрих термінів. З'ясовується, що в цій частині роботи автор на шістьох сторінках уперше публікує два тексти Гр. Тютюнника: редакційний висновок про рукопис І. Костирі й автобіографію 1967 р., і не вперше – низку дарчих написів письменника на своїх книжках (повніша добірка, як пише сам О. Неживий, в "Українській літературній газеті", проте не вказує ні року, ні числа, де ж була така публікація). Лише на останній сторінці підрозділу автор надто стисло викладає два сюжети про тексти, авторство яких він вважає сумнівним і пропонує в майбутньому повному виданні творів Гр. Тютюнника помістити їх у розділі "Dubia". Ось тут і

виявити б О. Неживому дослідницький хист текстолога, пошукати аргументи “за” і “проти”, спробувавши таки довести, чи справді Гр. Тютюнник писав ці тексти, чи ні – але на це, здається, йому забракло часу. А де ж та обіцяна в назві “текстологічно-едиційна характеристика”?

У підрозділі “Щоденники й записники” автор подає загальну характеристику цих документів, виокремлює деякі найпомітніші заготовки, котрі згодом фігурують у творах Гр. Тютюнника. Якби О. Неживий зміг не лише вказати на очевидні текстувальні збіги в записниках і завершених художніх текстах письменника, а й глибше вчитатися в ці документи, які розкривають психологію творчості митця, спробувати повністю – від задуму до остаточного тексту – реконструювати історію створення хоча б одного твору, тоді це було б вагома, справді текстологічна студія. У нашому ж випадку знову залишається враження поверховості й неповноти.

Тут же науковець намагається датувати кожен із 15 вцілілих записників Гр. Тютюнника. Датування – це ще один важливий аспект текстології, який суттєво впливає й на характеристику творчого розвитку митця, і на композицію видання його доробку. Учитуючись у тексти недатованих письменником записників, О. Неживий знаходить “зачіпки”, які допомагають бодай приблизно датувати їх, і це йому вдається; однак, не бачачи цих записників, ми не можемо повною мірою оцінити його проникливість. Припускаємо, що й у цьому сегменті залишається простір для подальших досліджень хоча б тому, що три записники досі не датовані.

Підрозділ “Епістолярій”, окрім констатації хрестоматійної істини – важливості листування для характеристики творчого обличчя митця, також має текстологічний придаток – спробу датувати двадцять шість листів Гр. Тютюнника до дружини. Переважно це зроблено дуже приблизно й схоже на побіжні нотатки видавця, котрий щиро прагне сформулювати справді наукове, а може, й академічне видання творчої спадщини Гр. Тютюнника, але йому бракує часу на дослідницькі роздуми.

В останньому підрозділі “...до рідного села Шилівки...” саме й формулюються едиційні принципи майбутнього академічного видання творів Гр. Тютюнника. Практично вони змішані з планом-проспектом такого видання й зібгані у два речення, ключове процитую повністю: “Усі літературні твори публікуються відповідно до часу їх написання та опублікування в періодичних виданнях і окремих книжках, при цьому хронологічний підхід варто поєднати з жанровим: спершу новели й оповідання, потім повісті” (230). У цій фразі сфокусовано основні вади рецензованої книжки: поспіх викладу, нехтування точністю, яка має бути властива кожній науці, зокрема й текстології. Майбутньому упорядникові така вказівка мало допоможе, і ось чому: 1) час написання твору – це зовсім не те саме, що час його першої публікації. Між цими датами іноді пролягають роки; 2) перша прижиттєва публікація не завжди означає завершення роботи автора над текстом. Окрім того, вона внаслідок редакторських чи цензурних втручань може спотворити авторський текст, а сучасний публікатор мав би це виявити і спробувати його відновити; 3) нерідко перша публікація твору в часопису суттєво різниться від наступної в окремому виданні, якщо йдеться про більші твори, то насамперед обсягом, але обидві версії – авторські; 4) якщо автор видає збірку невеликих творів – у нашому випадку новел і оповідань – то композиція такої збірки може не відповідати хронологічному принципі. Упорядникові варто поміркувати, чи не несе авторська композиція додаткового смислового навантаження й чи варто ламати її заради утвердження хронологічного принципу. Сподіваюся, уже із цього побіжного переліку зрозуміло, що впорядкування академічного чи хоча б науково-критичного видання вимагає попередньої дослідницької й пошукової праці. Пошуковий сегмент роботи О. Неживий виконав дбайливо й відповідально, а в дослідницькому зробив лише перші дещо хаотичні кроки.

Насамкінець скажу про перший розділ, покликаний бути ключем до монографії: “Теоретичні засади сучасних

текстологічних і джерелознавчих студій”. Ця частина роботи виявилася найслабкішою. У переліку використаної літератури фігурують праці М. Сиваченка, Д. Лихачова, Є. Прохорова, С. Рейсера, М. Бельчикова, збірники “Питання текстології”, але виникає враження, що науковець похапцем узяв термінологічний інструментарій переважно із праць сучасних українських текстологів, а це, на жаль, досить обмежена база й у теоретичному, й у прикладному аспектах. Річ у тому, що дуже нечисленні сучасні – останніх двадцяти років – студії з української текстології у плані розвитку теоретичних засад цієї науки вторинні стосовно основоположних праць щойно названих дослідників, та їхні автори й не ставили перед собою такого завдання, а зосереджувалися на конкретних питаннях творчості окремих письменників.

Спадає на згадку іронічне напучування І. Франка: “Голубчики, українські поети! Невже вас досі нікому навчити, Що не досить сяких-таких зліпити Рядків штирнадцять – і вже є сонети?”. На жаль, й О. Неживому для повноцінної монографії саме з фаху 10.01.09 – літературне джерелознавство і текстологія, як про це заявлено у вступі, виявилось не досить назбирати виразного матеріалу, тому що дати йому раду забракло теоретичної підготовки.

Мені можуть заперечити, що робота пошукувача докторського ступеня має виявляти нові підходи до типових проблем, і монографія О. Неживого саме й демонструє їх. Дотримуюсь переконання, що нове не може бути життєздатним, якщо не базується на фундаменті традиції. Особливо це стосується термінології, де словесні експерименти затемнюють думку чи маскують її відсутність, а водночас дезорієнтують неофітів. Допускаю, що можна полемізувати, наприклад, із приводу доречності терміна “канонічний текст”, хоч не вважаю достатнім аргумент про начебто його приналежність лише “богословській текстології” (14). Але термін “основний авторський текст”, який дуже полюбляє О. Неживий, уже зраджує нечіткість дослідницької думки: чи це “остаточний авторський текст”, тобто

викінчений автором, чи “основний текст”, тобто встановлений упорядником на підставі вивчення всіх джерел. На с. 19-20 науковець цитує М. Сиваченка, який виразно каже, що основний текст – це лише вихідний матеріал для встановлення канонічного, і досить часто вони не збігаються в деталях. Оскільки О. Неживий вирішив “по-новаторськи” відмовитися від терміна “канонічний”, то із чистим сумлінням просто зводить ці два поняття в одне, натомість уживає лише термін “основний авторський текст”. Кілька разів у першому розділі вплетено термін “дефінітивний текст”, але в наступних розділах під час аналізу конкретного матеріалу він практично не використовується. Так само не послуговується дослідник терміном “редакція тексту”, лише “варіант”. Чи справді у творчій лабораторії Гр. Тютюнника не було авторських редакцій, тобто суттєвої переробки первісного тексту, а лише незначні виправлення, тобто варіанти?

Ще один винахід О. Неживого – терміни “машинописний автограф” і “рукописний автограф”: натрапляємо на них і в тексті, і в бібліографічному переліку. Припускаємо, що перше – це авторизований машинопис чи машинопис із авторськими правками, а друге – автограф, тобто рукопис автора.

Відчутний публіцистичний присмак у викладі матеріалу зумовив надмірну прихильність до вислову “насильницьке втручання” в розмові про цензурні й редакторські правки, які суперечили авторській волі. На мій погляд, слово “насильницьке” тут узагалі непотрібне, а замість таких пафосних висловів текстолог має аргументовано продемонструвати, як і чому викривлявся авторський текст і що із цим має робити сучасний публікатор.

Ще одна дрібна деталь підтверджує недостатнє освоєння О. Неживим світу джерелознавства: у переліку використаних архівних матеріалів, окрім згаданого вже й повтореного багаторазово “машинописного автографа”, фігурує ціла низка документів із Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (на жаль, авторіві невідоме загальноприйняте скорочення

цієї назви – ЦДАМЛМ України). Як у більшості архівних установ, там, окрім номерів фонду і справи, указується номер опису (найчастіше оп. 1, рідше оп. 2 і т.д.). Тобто посилання повинно мати, наприклад, такий вигляд: ЦДАМЛМ України. – Ф. 966. – Оп. 1. – Спр. 7. О. Неживий, не знаючи цього, “схрестив” це “Оп.” зі схемою опису у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, де документи мають лише номер фонду й одиниці зберігання. У результаті в переліку повторюється: Центр. держ. архів-музей літ. і мист-ва України. – Ф. 966. – Од. зб. 1. – Спр. 7, що для фахівця неприпустимо.

Чомусь із бібліографічного розділу “Архівних матеріалів” випало три листи й листівка й опинилися в переліку друкованих видань на літеру “Л”. Не скрізь вивірено правильність посилань: зокрема, на с. 187 автор посилається

на позицію №130, а треба, мабуть, на №136.

Брак іменного покажчика – на жаль, не виняток у сучасних наукових монографіях, і книжка О. Неживого продовжила цю сумну традицію. Автори, можливо, через економічні чинники в такий спосіб мимоволі збіднюють свою працю й ускладнюють роботу читача із книжкою.

Про низку мовних огріхів, як от “стає все більш загадковим” (230) чи нелад із пунктуацією якимось уже й незручно говорити...

Загалом О. Неживий провів чималу й суттєву дослідницьку роботу, зокрема текстологічну, то більше шкода, що автор іще не вийшов на той професійний алгоритм, який би дозволив із повним правом потрактувати його монографію як працю з літературного джерелознавства й текстології.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Тютюнник Г.* “...образ України – здавна й по сьогодні”: Щоденники, записники / Г.Тютюнник; передм., упоряд., прим., підгот. текстів, редак. О. Неживого. – Луганськ: Знання, 2005. – 262 с., іл. 6 с.
2. “Щоб було слово й світло”: Листування Григора Тютюнника / Передм., упоряд., прим., підгот. текстів О. І. Неживого. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 232 с.

Отримано 18 липня 2011 р.

Галина Бурлака
м. Київ

Передплачуйте

СЛОВО *i* ЧАС

– *єдиний академічний*

літературознавчий журнал

про українську та світову літературу.

Передплатний індекс – 74423.

Електронний варіант

на Web-сторінці за адресою:

www.slovoichas.in.ua

